కయ్యా - కాలవ

లక్ష్మమ్మ గొప్ప అదృష్టజాతకురాలు. పాకనాటి కాపుకులంలో పుట్టింది. మళ్ళా అపర మహాలక్ష్మే. పూర్వ జన్మంలో ఇంత పెట్టిపుట్టిందేమో, ఈ జన్మంలో భోగం అనుభవిస్తోంది.

లక్ష్మమ్మ పుట్టింటివారిది చాలా గట్టిసంసారం. మొగ పిల్లకాయలు లేనందువల్ల లక్ష్మమ్మకూ, ఆవిడ అక్కకూ ఒకవూళ్ళోనే మనువులు కుదిర్చి తండ్రి ఇద్దరికీ చెరి ముప్ఫయి వేల రూపాయల ఆస్తి ఇచ్చి మహావైభవంతో వివాహం చేసి, వాళ్ళను కాపరానికి పంపేడు. కాని కాపరానికి వెళ్ళిన మరుసటిసంవత్సరమే లక్ష్మమ్మభర్త కాలం చేసినందువల్ల అప్పటినుంచీ ఇప్పటివరకూ ఆవిడ నిరంకుశమైన వైధవ్యాన్ని అవిచ్ఛిన్నంగా పరిపాలిస్తోంది. ఇదొక్కటే ఆవిడకు కొఱత పెట్టాడు భగవంతుడు. ఇదిమినహా ఆవిడ సంసారానికి ఏమీ కొఱత లేదు.

అటు పుట్టింటివారివల్ల దఖలుపడ్డ ముప్ఫయివేల రూపాయల ఆస్తీ, యిటు అత్తింటివారివల్ల లభ్యపడ్డ ఏభై వేలరూపాయల ఆస్తీ కలిసి, భర్త చనిపోయేటప్పటికి ఓ 80, 90 వేల రూపాయల ఆస్తికి లక్ష్మమ్మ హక్కుదారయింది. చనిపోయేముందు మంచంమీద ఇంకా తెలివుండగానే భర్త సిసలైన వీలునామా వ్రాసి ఏభై ఎకరాల

మాగాణీ, డెభ్భై ఎకరాల మెట్టా, మామిడితోటా, నాలుగెకరాల పాటిమట్టిదొడ్డీ, పశువులబీళ్ళూ, పదిఅంకణాల మిద్దీ, ఇన్ని పాడిపశువులూ, నాలుగువందల సన్నజీవాలూ ఒకటేమిటి, ఒకరిదగ్గరకు పోనక్కరలేకుండా అమర్చిపెట్టి పట్టు ఇనప్పెట్టి బీగాలతోసహా చేతిలోపెట్టి, "నేను లేనన్న కొరతతప్ప యిక నీకేమీ లోపంలేదు. ఇంట్లోతల అట్లా వీధిలో పెట్టుకోకుండా ఈ యావదాస్తీ నువ్వు అనుభవించుకొని జీవించు" అని అంత్యకాలాన ఆశీర్వదిస్తూ ఆవిడభర్త అదృశ్యమైనాడు.

లక్ష్మమ్మది మొదటినుంచీ గట్టిపిడికిలి. పొలంలో పండిన అరవై పుట్ల ధాన్యంలగాయతు దొడ్లో పశువులువేసే పేడవరకూ సమస్తమూ ఆమె రొఖరూపంగా మార్చి వృద్ధి చేసిన సంసారం అది. రాగులు, సజ్జలు, జొన్నలు, మిరపకాయలు, చింతపండు, మామిడికాయలు, టెంకాయలు, టెంకాయపీచు, తాటికాయలు, తాటాకు, తాటిబుర్రలు, పాలు, పెరుగు, వెన్న, నెయ్యి-ఒకటేమిటి, పాటిమట్టి, ఎరువుమట్టి, దూడాదుడుకూ సమస్తమూ రొఖంగా మార్చి చేతపట్టుకొనే అలవాటు లక్ష్మమ్మకు. అందువల్ల భూములు, దొడ్లు, బంగారునగలు, వెండిసామానులు వగైరాల అడుమానంమీద ఇచ్చిన అప్పు పత్రాలమీదా, ప్రోనోట్ల మీదా సాలీనా వచ్చే నాలుగువేల రూపాయల నికరంవడ్డీకి తోడు, ఈవిధంగాకూడా ఎట్లాలేదన్నా సంవత్సరానికి ఇంకా

5, 6 వేల రూపాయల ఖుట్టి ఆదాయం చేరుస్తూ ఆమె ఈ ముప్పై ఏళ్ళుగా తన ఆస్తిని రెండులక్షలకుపైగా పెంచింది.

లక్ష్మమ్మ తోడపుట్టినపడుచు కాపరం అంత నాదారు స్థితి కాదుకాని లక్ష్మమ్మస్థితితో పోల్చుకుంటే వాళ్ళస్థితి ధూపానికి అగదు. అయినప్పటికీ ఆవిడఅక్కకి ఒక కొడుకూ, ఒక కూతురూ కలిగి యింత సిరీసంపదతోనే కాలక్షేపం చేస్తున్నారు వాళ్ళు. లక్ష్మమ్మ అక్కకొడుకు రామిరెడ్డికి ఇప్పుడు ముప్ఫయిసంవత్సరాల వయస్సు వచ్చి పెళ్లి చేసుకుని తన ఇల్లు తాను చక్కపెట్టుకొంటున్నాడు. లక్ష్మమ్మకు 'నా' అన్నవాళ్లు ఎవరూ లేనందున, తన సేద్యం మంచి చెబ్బరలు విచారించడానికీ, ఇంట్లో తన కింత లెఖ్ఖాడొక్కా వ్రాయడానికీ రామిరెడ్డి కాస్త చేతి కందివచ్చినప్పటినుంచీ లక్ష్మమ్మ అతగాడినే రప్పించుకొని తన పనులు నెరవేర్చు కొంటూ వుంది. మొగదిక్కు లేని సంసారం అయినందువల్లా, ఈ తనువులు శాశ్వతం గానందువల్లా, తలలో నాలుకలా నమ్మకంతో అంటిపెట్టుకొనివుంటే లక్ష్మమ్మ ఎప్పటికైనా తన యావదాస్తినీ అక్కచెల్లెం డ్రిద్దరి సంసారాలకీ ఒక్కడే మొగపురుగు అయిన తనకు సంక్రమింపజేయకపోతుందా అని రామిరెడ్డి కొండంత ఆశ పెట్టుకొనిఉన్నాడు. అందువల్ల లక్ష్మమ్మకు చీమకాటంత బాధ కలిగిందంటే తనకు లోకమే మునిగిపోయినట్లుగా భావించుకొని, గుండెలు గవ్వుక్కొంటూ

పరుగెత్తి ముందు తన పినతల్లికి సేవచేసి ఆవిడ మెప్పు పొందుతూ వస్తున్నాడు రామిరెడ్డి.

లక్ష్మమ్మకు ఇప్పుడు ఏభై యోపడి దాటి అరవైలో పడింది. రామిరెడ్డికి నోరు ఊటలూరుతోంది; లొట్టలు వేస్తున్నాడు; సమయంకోరకు కాచుకొని బక ధ్యానం చేస్తూ ఉన్నాడు రామిరెడ్డి.

2

కొండడు మాలవాడు. అనగా పంచముడు. పోనీ, హరిజనుడనే అందాం. గోచీపెట్టుకొనే ఈడులో కొండడు లక్ష్మమ్మ కాడనే బఱ్ఱెగొడ్లు కాస్తూవచ్చినప్పటికీ వాడికి ఈడు వచ్చి పెళ్లిచేసుకొని, భార్య కాపరానికి వచ్చినతర్వాత, వాడు లక్ష్మమ్మను వదలి యిప్పటికి పదేళ్ళుగా తన రెక్కల మీదనే ఆధారపడి, యింట్లో భార్యనీ, డెబ్భైఏళ్ల ముసలి తొక్కు తల్లి వెంకినీ పోషించుకొంటున్నాడు.

ఏ ఆసామినో ఆశ్రయించుకొని, ఎవరి కమతంలోనో అంటిపెట్టుకొని, సంవత్సరం జీతంమీద కాలం గడుపు కొంటూవుంటే తీరేపోను కొండడికి. కాని మున్నాట అరవై నాలుగురోజులూ రాత్రింబగళ్లు చెమట ఊడ్చి చాకిరీ చేసి నప్పటికీ, సంవత్సరానికి ఏ పందుం, పన్నిద్దుం గింజలో కాని,

జీతంరాలని నౌకరీ అవడంవల్ల కడుపునిండక సంసారాన్ని పోషించుకోలేక వెతలుపడుతున్నాడు కొండడు.

అదీగాక ఈ ఆసాములతో అన్నీ ఇక్కట్లే. జీతగాడు వచ్చి పనిచేసినరోజులకు రోజు ఒకటింటికి ముంతెడుగింజల చొప్పున కూలి ఇచ్చి, వాడి కెప్పుడైనా ఏ కడుపునొప్పో, కాలునొప్పో వచ్చి నౌకరీకి రాలేక నిలిచిపోయినరోజులకు రోజు ఒకటింటికి రెండుముంతలచొప్పున వాడిదగ్గర తిరిగి ముజరాలు తీసుకొంటారు. ఇదేమి న్యాయమో! ఆసాములు జీతగాళ్లకూ, కూలివాళ్లకూ తమ గింజలు కొలిచే ముంత వేరూ, జీతగాళ్లదగ్గరనుంచి ఆసాములు ముజరా తీసుకొనే టప్పుడు కొలిచే ముంత వేరూ! మొదటిముంత చిన్నదీ, రెండోది ముంత పెద్దదీని. ఇట్లాంటి దుర్భరమైన పరిస్థితుల్లో ఎన్నాళ్లు బ్రతకగలడు కొండడు?

ఈ కష్టాలు పడలేక—ఆ వూళ్ళో మాలమాదిగలకు పది కుటుంబాలవాళ్లకూ సర్కారువారు ఈ సందుకట్ల కొన్ని బీడుభూములు సాగుబడి చేసుకొనేటందుకు పట్టాలకు ఇస్తున్నా రంటే, కొండడుకూడా తాశీలుదారుగారిదగ్గర ఓ అర్జీ గీకించి దాఖలుచేశాడు. కొండడికిగాని, వాడి అవిభక్తకుటుంబంలో మరిమెవ్వరికిగాని, అంతకుపూర్వం ఎన్నడూ సర్కారు భూములు పట్టాకు ఇచ్చివుండకపోవడంచేత ఇతరులతోపాటు వీడికిగూడా, ఒక ఏభై సెంట్ల (అరఎకరా) భూమి ఎకరా మూడువందల రూపాయలచొప్పున ఖరీదువేసి, అరెకరమూ

నూటయాభై రూపాయలకు సర్కారువారు కొండడికి పట్టా కిచ్చారు. ఇంతా చేస్తే చచ్చినంత మరమ్మతు చేస్తేనేగాని సాగుబడికి లాయఖుకాని భూమి అది; మనిషెత్తున తుంగ బలిసిపోయి అడవున్నట్టుంది. నీళ్ళకు మిట్టప్రదేశం. అర గజం గడ్డతీరు తీయిస్తేనేగాని కయ్యలోకి చుక్క ఎక్కదు. నీళ్లు పారించుకొనేటందుకు ఆ కయ్యకు ప్రత్యేకం కాలవ లేదు. సర్కారువారు విధించిన క్రయం నూటయేభైరూపాయలూ ఖజానాలో జమకట్టంగనే, సర్కారువారు కొండడి చేతిలో పట్టాకాగితంమాత్రం పెట్టి, నలుగురితోపాటు, వాడికిగూడా 'యిదిగో ఇదీ నీభూమి' అని ఆ కయ్యకు హద్దులు చూపించి చక్కా పోయారు.

సెంటుకు కనీసం ఒకరూపాయిచొప్పున ఏభైసెంట్లకు ఏభైరూపాయలు ఖర్చుపెట్టితేనేగాని కయ్య మరమ్మత్తు కాదు. తుంగా దుడుసూ కొట్టించడానికే యిద్దుమో, ముత్తుమో కావలసిఉండె. ఏరోజు కారోజు రెక్కాడితేనే కాని డొక్కాడకపోయె ఇంట్లో కొండడికి! ఈ జన్మలో తన పేరిట వో యెకరాభూమి ఏర్పడితే తన జన్మ తరించి కష్టాలు గట్టెక్కుతాయనే ఆశపడ్డాడు. కాని తీరా భూమి దఖలు పడినతర్వాత ఆ కయ్యను సాగుబడి చేసుకోవాలంటే తన శక్తి కణకువైన పనిలా తోచలేదు కొండడికి. ఇప్పటికి చేసిన అప్పు తలుచుకొంటేనే వాడికి శరీరం నీరయిపోతోంది. భూమిదగ్గరకు వచ్చి చూచుకొంటే దిక్కుతోచడంలేదు.

భూమి సాగుబడి చేసుకోవడమూ, లేక అంతటితో దాన్ని విరమించుకొని మళ్లా మామూలుప్రకారం ఏ అయ్యకాడనో జీతానికి కుదరడమూ? ఈ రెంటిసందునా పడి నలిగిపోతున్నాడు కొండడు. "అయిందేదో అయిపోయింది. మన కీ జన్మలో స్వంతకయ్యనీ, స్వంత సేద్యమనీ, స్వంతెద్దులనీ అనుకొనే ప్రాప్తం లేదు. ఇంతటితో ఈ కయ్యను పోకడ పెడుదా" మనుకొని నిస్పృహచెంది పట్టావచ్చిన మరుసటినెలలోనే యితరులకు అమ్మకం చూపేడు.

కొండడికి పట్టాకిచ్చిన కయ్య లక్ష్మమ్మ స్వంతపట్టా భూమి నూరెకరాల ఏకఖండంగల నట్టుకు దక్షిణపుతట్టున ఆనుకొని ఉన్నది. కయ్యసందునా, లక్ష్మమ్మ భూమిసందునా గనిమె తీస్తే, అలాగ్గా కయ్య ఆవిడఖండంలో కలిసిపోతుంది. ఆ కయ్యకోసరం ముప్ఫయ్యేళ్ళకు పూర్వం లక్ష్మమ్మభర్త రివిన్యూ అధికార్లకూ, డి.పి.డబ్ల్యూ. అధికార్లకూ లంచాల క్రింద ముప్ఫై నలభైరూపాయలు ఖర్చుపెట్టీకూడా ఆ భూమి పట్టా కివ్వడం ఆక్షేపణకరమని అప్పట్లో సర్కారువారు తీర్మానించడంవల్ల విఫలమనోరథు డయినాడట! అది లగాయతు భర్త చనిపోయినతర్వాతకూడా ఆశపడ్డ కయ్య చివరకు లభించకపోవడమేగాక దానికొరకు లంచాలుగా పోసిన నలభైరూపాయలూ నష్టేట కలిసిపోయెనే అని లక్ష్మమ్మ అప్పటికీ ఇప్పటికీ ఆ విషయం తల్చుకొని కుళ్లి పోతూవుంటుంది. ఎట్లాగైనా కయ్యలో కయ్యను కలుపుకో

వాలని ఆవిడకూడా ఒకటి రెండుసార్లు ప్రయత్నించిందిగాని ఆవిడప్రయత్నం కొనసాగలేదు. అందువల్ల ఆ కయ్యను లక్షాధికారైన తాను కోరినపుడు పట్టాకు ఇవ్వకుండా ఇప్పుడు ఒక మాలవాడికి పట్టా కిచ్చారనేసరికి లక్ష్మమ్మకు ఆపాదమస్తకమూ తేళ్ళూ జెఱ్ఱెలూ పాకినట్టయిపోయింది. తన కయ్యక్రింద మాలవాడు ప్రవేశించాడని విన్నప్పటినుంచీ ఆమె అన్నం తినక మంచం పట్టింది. రాత్రింబగళ్లూ వాణ్ణి దుమ్మెత్తిపోస్తోంది. వాడివంశం నాశనంకావాలని శాపనా కారాలు పాడుతోంది.

కొండడికి చేతిలో దమ్మిడీలేక ఒక్క దున్నపోతు కాని,ఒక్క అరకకొయ్యకాని లేక రెండువందల రూపాయలతో తెచ్చుకొన్న కయ్యను సాగుబడిచేసుకొనే దారీ తెన్నూ కనబడక దిగులుపడి ఉక్కిరిబిక్కిరయి వాడు తన్నుకులాడు కొంటూఉంటే, తన భూమిలో కలిసే కయ్యను తాను ఇంత ప్రయత్నించినా తెచ్చుకోలేక ఆఖరుకు తన కళ్లెదుట ఒక హీనజాతి మాలవాడు తన్నుకుపోతున్నాడే, ఎట్లాగబ్బా జీవించేదని యింట్లో లక్ష్మమ్మ మరణవేదన పడుతోంది.

అట్టి సమయంలో కొండడు ఆ భూమి అమ్మకం చూపాడని విపివినటంతోనే లక్ష్మమ్మ ప్రాణాలు లేచివచ్చి నట్లుగా సంతోషించి రామిరెడ్డిచేత మాలవాడికి కబురు చేసింది, బేరమాడింది. తాను ఖర్చుపెట్టిన రూపాయలు తన కిచ్చివేస్తే ఆ క్షణంలో భూమిని వదులుకొంటానని

కొండడు జవాబుచెప్పేడు. వాడా మాటలు అనేసరికి లక్ష్మమ్మ గుండెలుబాదుకొని—

అమ్మయ్యో! నీ కెంత దురాశ పుట్టిందిరా మాల ముండాకొడకా! బ్రతకడానికా నాశనం కావడానికా ఇట్లాంటి దుర్బుద్ధులు నీకు? ఈ కయ్యకుగాను నా మగడు ముప్పైఏళ్లనాడు దూటబిళ్లల్లాగ, నలభైరూపాయలు ఆ సర్కారువారి మొదాన్ని కొట్టినాడు. ఈ ముప్పైఏళ్లుగా నలభైరూపాయలకూ వడ్డీ కట్టుకొంటే నూరు రూపాయ లయింది. ఈ నష్టం నీ తాత ఇస్తాడనుకొన్నావా? నీ ముత్తాత ఇస్తాడనుకొన్నావా? దురాశలకు పోబోకు, దుఃఖానికి చేటు. ఎట్లాగా ఆ కయ్య నీవు మరమ్మతు చేసుకోలేవు. మర మ్మతుకుగాను నేనింకా ఏభై రూపాయలు ఖర్చు చెయ్యాలి సుంది. అప్పటికి నాకు నూటయేభయిరూపాయ లవుతుంది. తెలిసిందా? నీవు ఈ సందునా ఆ సందునా కచ్చేరిచుట్టు తిరిగి డబ్బు ఖర్చుపెట్టావు కాబట్టి అందుకు భత్యఖర్చులక్రింద పదిరూపాయ లిస్తాను. ఆ కయ్య నాపేర విక్రయించి పారెయ్యి" అన్నది.

"అమ్మయ్యో! నీ కెంత దురాశ పుట్టిందమ్మా" అని కొండడుకూడా గుండెలు బాదుకొంటూ వెళ్లిపోయాడు.

3

తాను రెండువందలు పెట్టి కొన్నకయ్యను పది రూపాయల కిమ్మని లక్ష్మమ్మచేసిన బేరాన్ని తలుచుకొంటే

వరకు కొండడికి అదివరకున్న నిరాశా, నిస్పృహా వదిలి ఎట్లాగైనా సాధించి కయ్యను నిలబెట్టుకొని సాగుబడి చేసుకోవాలన్న పౌరుషం పుట్టుకొనివచ్చింది. దేవుడిమీదే భారంవేసి కొండడు ఊళ్లోకి చక్కా వెళ్లాడు; మొదటి మారాజునే మళ్ళా బ్రతిమలాడుకొని, ఇంకో యాభై రూపాయలకు ప్రోనోటు వ్రాశాడు. ఆపైకంతో భూమి మరమ్మత్తు చేసి ఆ సంవత్సరం శ్రావణమాసం రాగానే వరినాటు వేశాడు. ఇరవై ముప్ఫైయేళ్లుగా బీడుగా ఉన్న భూమేమో-ఆ సంవత్సరం కాలం సక్రమంగా రావడంచేత నారు గుచ్చి గుచ్చంగనే, కర్రలు నలుపుతిరిగి గంటలు కట్టి పైరు నవనవలాడుతూ ఎక్కివచ్చి, అరెకరా కయ్యా ఒక పుట్టెడు గింజల దాకా చితకపండింది. కొండడికి కొంత ధైర్యం చిక్కింది. దేవుడికృప చల్లంగుంటే, నాలుగేళ్ళలో అప్పు తీర్చేసి బయట పడతామనుకొని, సాయంకాలం ఇంటికి పోయి, ఉడుకునీళ్లు పోసుకొని, ఆరబయట నులకమంచం మీద పండుకొన్నప్పుడల్లా ఏవేవో ప్రూహాలతో మేడలు కడుతూవున్నాడు కొండడు.

కొండడితో బేరం చెడ్డప్పటినుంచీ లక్ష్మమ్మకు దిగులుగానే వుంది. తన కయ్యలో కలిసే కయ్యను చూచి చూచి వదులుకోడానికి ఆవిడ కిష్టంలేదు; పోనీ ఎంతయినా సరే, డబ్బిచ్చి తీసుకొందామనుకొంటే చేతులారా అన్ని రూపాయలు మాలవాడిచేతిలో పోయడానికి మనసొప్పలేదు.

రోజులు గడచినకొద్దీ ఆవిడకు కడుపులో ఈ బాధ జాస్తీ అవుతూవచ్చింది. దానికితోడు ఆయేడు తన నూరెకరాల నట్టువా నగటున ఎకరానికి ఓ పుట్టెడు గింజలు పండి తన ఇంట్లో నూరుపుట్లూ వేసుకోనీకూడా తన నట్టువలో కలిసే కయ్య అరెకరమే మాలవాడికి పుట్టెడు గింజలు పండిందని తెలుచుకొని ఆవిడ కడుపు దహించుకొనిపోతోంది.

ఒకటి రెండుసార్లు రామిరెడ్డిని పిలిపించి "అబ్బాయా! ఏమిగతిరా. మాలవాడు బంగారంవంటి అరెకరా కయ్యా అధ్వాన్నంచేసి తన పొట్ట పెట్టుకొన్నాడు. నేను ఏబావో ఏగోయ్యో చూసుకోవలసిందేగాని గతిలే దిక. తలకింద కొరివిలా ఈ మాలమాదిగ కొడుకుని నాకయ్యలక్రింద పెట్టుకొని నేను నలుగురిలోనూ తలయెత్తి ఈగడ్డమీద కాపురం చెయ్యలేను. అన్నిటికీ నువ్వే వున్నావు. ఏం చేస్తావో చెయ్యి" అని సొదపెట్టింది. "కానీలే అమ్మా! తొందరపడబోకు. వాణ్ని అక్కడనుండి లేవగొట్టే ఉపాయం ఆలోచిద్దాంలే. కాస్త నిదానించు" అని రామిరెడ్డి ఆమె నూరడించాడు. కాని లక్ష్మమ్మ మనస్సు కుదుటపడలేదు.

జ్యేష్ఠమాసం వచ్చింది. తొలకరించింది. రైతులు నార్లు వేసుకొంటున్నారు. పొలాల్లోకి ఎరువు బూడిద తోలుకొంటున్నారు. తొలకరికి భూమి కాస్త మెత్తపడడంచేత కొంతమంది ఆ తడిమీదే అరకలు కట్టి ఒకటి రెండు చాళ్లు వెలిదుక్కులు చేస్తున్నారు. కొండడుకూడా తనకయ్యలోకి

ఎరువుతోలడానికి ఎవరినో ఎరవడిగి ఒకకాడి దున్నపోతులు తెచ్చుకొని బండికట్టాడు. తనూ, తనభార్యా ఇద్దరూ చెరొకగంప తీసుకుని వో యిరవై గంపలు జల్లిలో పోశారు. ఇక బరువు లాగలేవు దున్న లనుకొని కొండడు బాడి యెక్కాడు; కొరడా ఆడించాడు; సగందూరం బండి తోలుకు వచ్చాడు.

కొండడికయ్యకు తూర్పునా, ఉత్తరాన్నా, పడమరా కూడా లక్ష్మమ్మ పొలం కమ్ముకువుంది. దక్షిణపుతట్టు మాత్రం సర్కారు అసలు మినహా చెరువులొట్ట పోరంబోకు భూము లున్నవి. తన కయ్యకి పోవడానికి కొండడు లక్ష్మమ్మ భూములగుండా పోయితీరాలి. మరో మార్గం లేదు. పడమరగా ముప్పాతికమైలు పోతే చెరువులోకి పోయేడొంక వుందికాని అది చాలా చుట్టు. సుమారు రెండు మూడు వందల ఎకరాల భూమి చుట్టుకొస్తేనేగాని కొండ డాదారి గుండా తన కయ్యలోకి రాలేడు. ఎరువుబండి తోలుకొని కొండడు తన కయ్యల్లోనుంచి పోతున్నాడని లక్ష్మమ్మకు తెలిసింది. వెంటనే యిద్దరు సేద్యగాళ్ళను పంపి బండిని మళ్ళగొట్టించింది.

కొండడి కేమీ పాలుపోలేదు. బండిని ప్రదక్షిణం చేయించి తీసుకుపోదా మనుకొంటే రెండు సబుర్లు తోలే వరకే పొద్దు గుంకుతుంది. ఊరికీ, తన కయ్యకీ ఓమైలుంది. అసలే దూరంగా ఉన్న తన అరెకరాభాగ్యానికి రెండు

మూడుమైళ్ళు ప్రదక్షిణంతిరిగి సేద్యం చేసుకోవాలంటే, అల వయిన పనిగా కనపడలేదు కొండడికి. అందువల్ల బండి నక్కుడే విప్పుకొని కొండ డింటికి పోయి భార్యను పిలుచుకొని, యిద్దరూ చెరోకగంపా నెత్తిన పెట్టుకొని, ఎట్లాగైతే నేం, రెండోరోజు సాయంత్రానికి అరెకరా కయ్యలోనూ ఓ ఆరుబళ్ల యెరువు మెడనరాలు మెలితిరిగేటట్టు మోసి మోసి కయ్యలో పోశారు.

లక్ష్మమ్మ కెదలో గాభరాపుట్టుకొస్తోంది. ఏవిధాన్నా మాలవాడు లోబడడంలేదు. ఆమధ్య ఒకసారి కొండడి అరకదున్నిన పశువులు పగటివేళ లక్ష్మమ్మ పొలంలోవున్న మంచినీళ్ల దొరువుకాడికి నీళ్లు తాగనుపోతే, తన దొరువులో నీళ్లు తాగడానికి వీల్లేదని ఆవిడ పశువులను మళ్లగొట్టి బందెలదొడ్డిలో పెట్టించింది. 'దేవుడా' అంటూ పశువు 1 కి 12 అణాలవంతున నాలుగు పశువులకూ మూడు రూపాయలు కట్టి, కొండడు పశువులను బందెనుండి విడిపించుకొన్నాడు. లక్ష్మమ్మ ఇంకా ఏమేమో చేస్తూనే ఉంది. ఎన్ని చేసినా మరుసటి సంవత్సరంకూడా కొండడు మొండికెత్తి, నలుగురితోపాటు తనుకూడా సకాలంలోనే తన కయ్యను సాగుబడిచేసుకొని మొలగొలుకులు నారు గుచ్చాడు. ఆయేడు కూడా కాలం సరిగ్గానే రావటంవల్ల సకాలంలో మూడు నాలుగు వర్షాలు కురిసి పైరు ఆరంభంలో బాగానే ఎక్కి వచ్చినా, వెన్నుతీసి పొట్టమీదికి వచ్చేవరకు వర్షం బిగించి

కాలం బెట్టచేసి నీళ్లకు ఎద్దడయింది. ఎంత మెద్దడయినా లక్ష్మమ్మబోటి మారాజులుమాత్రం కాలవల్లో వచ్చే నాలుగు చుక్కలూ తమ పొలాలకే పెట్టుకొని, తమ పైరు మాత్రం ఎండిపోకుండా కాపాడుకొంటూ వచ్చారు. కొండడి కయ్యకు నీరు పారుదల అయ్యేటందుకు ప్రత్యేకం కాల్వ లేదు. మడవ తీస్తే నీళ్లు లక్ష్మమ్మకయ్యలోనుంచి తన కయ్యలోకి రావాలి. నిరుడు ఆమె కయ్యమీంది మడవ గుండానే పారించుకొన్నాడు కొండడు. ఈ సంవత్సరం మాత్రం లక్ష్మమ్మ మామూలు మడవను పూడ్చివేసి, తన కయ్యలో నీళ్లు మాలవాడి కయ్యలోకి చుక్క రాకుండా, గనిమె గజం ఎత్తున మట్టి పోసి గట్టిపరచి, తన కయ్యలో అదనంగా నిలిచే పులకనీళ్లకు పడమటితట్టు చెరువులోకి పొయ్యేటట్టు ఇంకో కొత్తమడవ పెట్టించింది. ఆయేడు బీదల పొలాలకు నీరు చాలక పైర్లు ఎండిపోతూవున్నప్పటికీ అదృష్టంకొద్దీ లక్ష్మమ్మకయ్యలో మోకాలులోతు నీళ్లు నిల వడమే కాకుండా, ఇంకా పైనీళ్లన్నీ వచ్చిపడడంచేత అదనమై, కొత్తగా పెట్టించిన మడవగుండా అవన్నీ చెరువు తొట్టిలోకి వృథాగా పోతున్నవి. చెర్వుతొట్టిలోకి పోయిన నీళ్లు తన కయ్యలోకి కాలవ తవ్వుకొని మళ్లించుకొందా మనుకొన్నాడు కొండడు. కాని తన కయ్య చెర్వుతొట్టి కంటె మిఱుగా వుండడంచేత నీ ళ్లెక్కక, ఆ ప్రయత్నం చాలించుకోవలసివచ్చింది వాడు.

సన్నజీవాలు

ఫలితానికి వచ్చిన పైరు. ఆరు నెలలుగా చెమట వోడ్చి కష్టంచేసి పెంచుకొన్న పైరు. ఇంక లెఖ్ఖకు రెండు తళ్లు తగిలితే మళ్లా ఒక పుట్టెడు గింజలు నమ్మకంగా పండే పైరు. కాని తన కయ్యలోకి నీళ్లు వచ్చేమార్గం కనబడలేదు వాడికి. లక్ష్మమ్మ కరుణించాలె; తనకు నీళ్లు ప్రాప్తించాలె. నీళ్లులేక కయ్య ఎండిపోతోంది. తడి ఆరి అడుగు వేస్తే దిగబడడం లేదు. క్రమక్రమంగా చెమ్మ ఆరిపోయి కయ్యలోని వరిగంటల సందుల్లో భూమి బద్దలయి బీటలు తీస్తోంది. గనిమెమీద కూర్చుని తూర్పుముఖంగా తిరిగి మోకాలిమీద తలెట్టుకని, డొక్క ఎగరవేస్తూ, వెక్కి వెక్కి రోదనచేస్తున్నాడు కొండడు. కాని యెండిపోయి బీటలుతీసిన కయ్యను మెత్తనచేయడానికి ఆ ప్రవాహం చాలలేదు.

పొద్దు నెత్తిమీదికి వచ్చింది. నీళ్లులేక పైరు మాడిపోతున్నట్టుగానే, పొద్దుటినుండి చద్దిదాహమైనా లేక వాడి కడుపుకూడ మాడిపోతోంది. ఇంటికి పోయినాడు ; ఇంత అన్నం గతికాడు. భార్యను పిలిచాడు. ఇద్దరూ కలిసి ఒక గూడ సంపాదించారు. నేరుగా కయ్యకాడికి పోయారు. లక్ష్మమ్మ కయ్యల్లోనుండి చెరువులోనికి పోయేనీటికి అడ్డుకట్ట వేసి, ఒక సన్నని కాలవ తీసి, గూడతో పొద్దుగూకులూ నీళ్లు ఎత్తిపోశారు. కాని వెనుకవాలుగావున్న ఆప్రదేశం గుండా నీళ్లు కయ్యలో కెక్కలేదు. అయినప్పటికీ చీకటి

పడేవరకు నాలుగోవంతు కయ్యా సుమారుగా తడిసింది. రాత్రి యింటికి పోయి, నీళ్లు పోసుకుని, కూడు తిని, పది గంటలకు వెన్నెట్లో మళ్లా కయ్యకాడికి పోయి తెల్లవారు జామున కోడికూసేవరకూ నడుములు పడిపోయేటట్లు భార్యాభర్త లిద్దరూ ఆ కూడలో నీళ్లు ఎత్తిపోస్తూనే ఉన్నారు. ఆ తడితో పైరు కొంచెం పాటుకు తిరుక్కున్నప్పటికీ, ముప్పై లంఖణాలుచేసి పథ్యం పుచ్చుకొన్న రోగి ఎక్కి వచ్చినట్టయి, అదును తప్పిన తడి అయినందున పుట్టెడు గింజలు కావలసిన కయ్య అర్ధపంట పండి, ఒక పందుం గింజలు రాలింది. తన కెంత ప్రాప్తమో అంతే ననుకొన్నాడు కొండడు.

పుష్యమాసం వచ్చింది. పైర్లన్నీ పంటలకు వచ్చినై. కూలివాం డ్లందరూ కోతలకు వంగారు. వారంరోజులలో తన పైరు యావత్తూ కోయించి కుప్పలు వేయించింది లక్ష్మమ్మ. కూటికి కొరతబడ్డ యానాదులు, ఎరుకలు, మాలలు, మాదిగలు పైరు కోతయిన పొలాల్లో పన అదును మిగిలిన పరిగకర్ర లొక్కొక్కటే ఏరుకొని సాయం కాలానికి ఓ సందెడుకట్ట అయ్యేటట్టుగా కట్టుకొని, ఇళ్లకు తెచ్చుకొంటున్నారు.

కొండడి తల్లి వెంకి ముసలిది అయినా పూర్వకాలపు మనిషయినందున డెబ్బయ్యోయ్యాపడిలో కూడా శరీరం చేవదేరి ఇంకా దారుఢ్యంగానే ఉంది. కాయకష్టంచేసిన అలవాటు కొద్దీ, అది యిప్పుడుకూడా ఒక్కనిముషం ఇంట్లో ఊరికే

కూర్చోలేదు. పొయిలోకి ఇన్ని చితుకు లేరుకురావడమో, ఇంత పేడ పోగుచేసి పిడకలు చేసుకోవడమో, ఆసాములు కుప్పలు నూర్చి ధాన్యం బండ్లమీద తోలుకొనిపోయిన తర్వాత కళ్లంలో తడినేల కంటుకొనిపోయిన గింజలను పత్తి పుల్లల చీపురుతోనో, కందిపుల్లల చీపురుతోనో ఒక్కొక్క గింజే కళ్లంలోని మట్టిగడ్డలతోసహా గీకి గీకి, పొద్దుగూకే వరకు ఏ అర్థశేరుగింజలో చేటలో వేసుకొని ఇంట్లోకి చేర్చడమో - ఇట్లాగే కష్టపడి సంసారానికి కాస్త సాయపడుతూనే వుంది. ఆ అలవాటుకొద్దీ, ఈ సంవత్సరం కోతలు పూర్తి అయి కుప్పలు పడడంతోనే వెంకి పదిరోజులపాటు వరి కొయ్యకాలంతా తిరిగి తిరిగి ఒక అరమోపు పరిగకయ్యలు పోగుచేసి ఇంట్లో చేర్చింది.

కొండడుకూడా తన కయ్యలో పైరు కోశాడు. వెంటనే ఆపందుంగింజల పంటా పనమీదనే పిడివాటు కొట్టేదా మనుకున్నాడు. కాని పిడివాటు కొట్టితే గింజలు కర్రకంటుకొని సరిగ్గా రాలవేమో, పంట కాస్తా పలాములయిపోతుం దని భయపడి, ఒక్క వారంరోజులు వెసులుబాటు చూసుకొని నాలుగు బర్రెగొడ్డుల్ని వాటినీ మళ్ళించి తొక్కిద్దామని ఆలోచనచేసి కయ్యలోనే ఒక చిన్న కుప్ప పడవేశాడు కొండడు. లక్ష్మమ్మకూడా కొండడి కయ్యకి ఆనుకొనివున్న నూరెకరాల పంటా కోయించి, అక్కడక్కడ నాలుగు కుప్పలు వేయించింది.

4

కోతలు ముగిసి కుప్పలుపడేవరకు రైతాంగానికి రవంత వెసిలిక చిక్కింది. ఆట్టే ఆలోచించుకోగా తన కయ్యకి దిగులులేకుండా నీళ్ళుపారే కాలవ లేకపోవడం కొండడికి చికాకుగా తోచింది. కాలవ కావలెనంటే ఎట్లాగూ లచ్చుమ్మ కయ్యలోనుండే తనకు రావలె, విధిలేదు కాబట్టి ముందు లచ్చుమ్మ నడిగి ఆమెచేత కాదనిపించుకొన్నతరువాతనే పై వ్యవహారం చూచుకొందా మనుకొని ఒకరోజు కొండడు లచ్చుమ్మ ఇంటికి పోయి "అమ్మా! నువ్వు గొప్ప మారాజువి. నామీద పగబట్టితే నే బతకలేను. నీ దయవల్ల చిన్నతనంలో నాకు గంజిపోసి బతికించావు. ఇప్పుడు పెద్దవాణ్ణయిన తర్వాతకూడా నువ్వే అన్నం పెట్టాలసిన గండం వచ్చింది. అయిందేదో అయిపోయింది. కాని అమ్మా! నీకు దణ్ణం పెట్టుతా. నీ కయ్యలోనుంచి నా కయ్యలోకి జానెడు వెడల్పు కాలవగనుక ఇస్తివా, నీపేర దీపంపెట్టుకొని మొక్కు కుంటా" అని అడిగాడు కొండడు.

"కాలవా! నీకా! ముష్టి అరెకరాకయ్య చేతిలోకి వచ్చి రెండోయేడింకా జరుగలేదు. అప్పుడే నీ కయ్యకు కాలవలూ మడవలూ కావలసివచ్చినైగా! ఔరా! అయిన నూరురూపాయల కయ్యా- మా నోటికాడ అన్నం- ఎత్తు కొనిపోయి నీ మొదాన్ని పెట్టుకోవడమే కాకుండా పైగా కాలవకోసరం బేరానికి వచ్చావయ్యా! ఇస్తా! కాలవ

ఇస్తానులే! ఉండు; ఈ పొంగు బోర్లాపడడానికే వచ్చిందిలే నీకు. ఎందుకు పాపం అని అజ్జాయించి ఊరుకొనివ్వుండా. ఈపాలి నాకయ్య తొక్కి-చూడు, రెండుకాళ్ళూ విరగ్గొట్టిస్తా" అంది లక్ష్మమ్మ.

"నాకు ఊరికినే పనిలేదులే అమ్మా! కాలవకుగాను నీ విచ్చే స్థలానికి క్రమమైన క్రయంగట్టి, డబ్బుతీసుకొని మరీ యిద్దువుగానిలే" అన్నాడు కొండడు.

"ఛీ! నోరు మూసుకొని బయటికి పో! శుభమల్లే మంగళవారప్పూటా ఇంటిముంగిటికి వచ్చి కయ్యమ్మకో, కాలవమ్మకో అని వెధవకూతలు కూస్తావు! నోట్లో పొడిపిస్తా చూడు. నాకేం గ్రహచారం పట్టలేదు, నీకు నా మళ్ళూ మాన్యాలూ అమ్ముకోడానికి. ఈపాలి కాలవసంగతి ఎత్తావంటే మాటదక్కదు. పో" అని లక్ష్మమ్మ కసురుకుంది.

ఇక లాభం లేదనుకొని కొండడు ఆ వెళ్లడం వెళ్లడం తిన్నగా ఆ ఫిర్కా రివిన్యూ యినస్పెక్టరుదగ్గరకు వెళ్లాడు. అదివరలో కొండడికయ్యి పట్టాకు తెప్పించినపుడు కొంత మేతమేసిన గొడ్డుకాబట్టి రెవిన్యూ యినస్పెక్టరుకు వాణ్ని చూడడంతోనే నోరు ఊటలూరింది. కొండడు చెప్పుకొన్న విన్నపం విన్నాడు. "ఇది మన చేతిలో పని. ఎంతసేపు! ఎల్లుండి మర్నాటికి కాలవకు ఉత్తరవు తెచ్చిపెడతా"నని చెప్పి అనుకొన్నదానిలో ముందుగా సగమూ, పనిపూర్తయిన తర్వాత మిగిలిన సగమూ కొండడు తన కిచ్చేటట్టు ఖరారు

చేసుకొని, మొదటిసగం అయినుపూపాయలూ ఆ క్షణంలోనే చేతిలోకి రాల్చుకున్నాడు, 'రేపు జాగ్రత్త' అనే బ్రతుకు తెరువు తెలుసుకొన్న ఆ రెవిన్యూ ఇనస్పెక్టరు. వెంటనే తహాశీలుదారుకూ, డిప్టీకలెక్టరుకూ అర్జీలు వ్రాసి పోస్టులో రిజిష్టరు చేయవలసిందని కొండడితో చెప్పుతూ, "ఒరే! కొండా! ఇక్కడ ఇనస్పెక్టరుని ఎలాగో తృప్తిపరచాంగదా, ఇక పరవాలే దనుకొంటావేమో. ఇవి డెల్టాకొంపలు. ప్రతీ పనికీ డి.పి.డబ్ల్యూ. వారితోనూ, మాతోనూకూడా అవసరం ఉంటుంది. తీరా ఫలితానికి రాబొయ్యే సమయంలో ఆ ఓవరుసీరు ముండావాడు ఒక్క కలంపోటు పొడిచాడంటే ఆ చిక్కులోంచి పెరుక్కోలేక చావాలి. అర్జీలు పంపడం తోనే ఆ ఓవరుసీరుకాడికి పోయి, దణ్ణంపెట్టి చెప్పుకో. తెలిసిందా? తర్వాత నన్ను నిష్టూరమాడితే ప్రయోజనం లేదు" అన్నాడు.

"సరేలే అయ్యా! నా కష్టాలు నే పడతాలే. నువ్వు మట్టుకు నిండా దయవుంచాలి" అని కొండడు దణ్ణంపెట్టి వెళ్లి, రెండు అర్జీలకూ రెండు పావులాలూ ఇచ్చి వ్రాయించి, డిప్టీకలెక్టరు కొకటీ, తహాశీలుదారుకొకటీ పోస్టులో వేసి ఇంటికి వచ్చాడు.

కొండడు వెళ్లినమర్నాడే రెవిన్యూ ఇనస్పెక్టరు "ఇట్లా ఇట్లా వ్యవహారం జరగబోతోంది, మీ జాగ్రత్తలో మీ రుండవలసింది." అని జవానుద్వారా లక్ష్మమ్మకు

కబురుచేశాడు. లక్ష్మమ్మ స్వయంగా వచ్చి మాట్లాడ్డానికి వీల్లేక రామిరెడ్డిని ఇనస్పెక్టరు పంతులుకాడికి పంపుతూ, కూడా పది అరటికాయలూ, పది అరటిఆకులూ ఇచ్చి, పంతులి కియ్యమని చెప్పింది. రామిరెడ్డి ఇనస్పెక్టరుపంతులుతో అంతా మాట్లాడి మనస్సుకు తెచ్చుకొని 'ఇంటికి పోయి మా పిన్నమ్మతో మాట్లాడివస్తా'నని కూర్చున్న మనిషి లేచాడు.

"ఇదిగో! ఊరికేనే మంత్రాలకి మామిడికాయలు రాలేకాలం కాదని మీ పిన్నమ్మతో గట్టిగా చెప్పు. మాలవాడు ఏవేవో సిఫార్సులు తీసుకొనిపోయి పై ఆఫీసుల్లో గట్టి ప్రయత్నం చేస్తున్నాడు. పైగా సర్కారుకు హీనజాతులంటే తగని అభిమానం. ఈ తిరుగుళ్లన్నీ మీకు తెలియవు. చేసేప్రయత్నం ఘట్టిగా చెయ్యాలని ఆమెతో నొక్కిచెప్పు. తెలిసిందా" అని పంతులనేవరకు 'చిత్తం అట్లాగే లెండి' అని రామిరెడ్డి ఇంటికి పోయి లక్ష్మమ్మతో అన్ని సంగతులూ చెప్పాడు.

"ముందుగా చెయ్యిజారితే తంటాగాని నోరుజారితే పరవాలేదు. ఇచ్చి పుచ్చుకోవడాలు తర్వాత చూచుకోవచ్చు గాని, అసలు మనకు అనుకూలంఅయితే కార్యం అంతా అయినతర్వాత ఇనస్పెక్టరుకు ఇరవై రూపాయ లిస్తామని మాటమాత్రం పడేసి చక్కారా" అని లక్ష్మమ్మ చెప్పింది. ఆమాటలే తీసుకువచ్చి రామిరెడ్డి ఇనస్పెక్టరు

కందించాడు. ఆయన పెదవి విరిచాడు ; లాభం లేదను కొన్నాడు. కొండడు ఇచ్చుకొన్న అర్జీలు రిపోర్టునిమిత్తం ఇనస్పెక్టరువద్దకు రాగా ఆయన ఎటూ తేల్చకుండా, ఎవరికీ అనుకూలం లేకుండా, 'కాలవ ఇస్తే ఇవ్వవచ్చు. ఇవ్వక పోయినా కొండడికి వచ్చిన ఇబ్బంది లే'దని గోడమీది పిల్లి వాటంగా రిపోర్టు వ్రాసి అర్జీలు పైకి పంపివేశాడు. ఇక పదిహేను ఇరవై రోజుల్లో తనకు అనుకూలంగా ఉత్తరువులు వస్తవని కొండడు కొండంత ఆశతో ఎదురుతెన్నులు చూస్తున్నాడు.

5

కుప్పలింకా ఇప్పుడప్పుడే నూర్చరు. ఉగాదికిగాని కళ్లాలు చేయడానికి కయ్యలారవు. అందువల్ల కుప్పలన్నీ పొలాల్లోనే ఉన్నవి.

లక్ష్మమ్మ రాత్రిపూట కుప్పలవద్ద మనుష్యుల్ని కాపలా పెట్టుతూనేవుంది. రోజూ రేపటివేళనో, మాపటివేళనో ఆమె ఒకసారి కుప్పలచాయ బోయి, తన సొమ్ము భద్రంగా ఉన్నదో లేదో అని చూచుకొంటూనే వుంది. తగని అనుమానం మనిషి! ఎవరినీ నమ్మదు. తన మనస్సే తను నమ్మలేదు. పొలంలో సొమ్ము ఇంట్లోకి వచ్చేవరకూ ఆమెకు ఒకటే ఆలాపనగా వుంది.

ఒకరోజు పొద్దు పొడవకముందే ఆమె పొలంచాయ బోయి, కొండడి కయ్యకు సమీపంలోవున్న తన కుప్పలను

తణిఖీ చూచుకొంటూవుండగా, అందులో ఒక కుప్పకు నెత్తిన నడిభాగంలో ఒక మోపుపన పెరికి బయటికి తీసి నట్లు చిందరవందరగా ఆమెకళ్లకు కనిపించింది. మరి, ఎవ రైనా కావాలని రాత్రిపూట చోరీగా వచ్చి ఆకుప్పలో ఒక మోపెడుపన తీసి ఎత్తుకొనే పోయ్యారో, లేక అంతకు ముందటిరోజు సాయంత్రం కొట్టిన సుడిగాలికి, కుప్ప కప్పడంలో పసిలేక పైభాగంలో ఒక సందెడుగడ్డి గాలికి ఎగిరేపోయిందో, లేక ఆమె అనుమానపు కళ్లకే ఆవిధంగా కనుపించిందో చెప్పలేంకాని మొత్తానికి ఎవరో తనను అన్యాయం చెయ్యాలని, రాత్రిపూట చోరీగా తన కుప్పలో పన పెరుక్కుపోయారని లక్ష్మమ్మకు ఘట్టి నమ్మకం తట్టింది.

ఇక నెందుకు, తన రెండులక్షల రూపాయల సంసా రమూ నట్టేట కలిసిపోయినట్లు గుండెలు గుద్దుకొంటూ, ఆమె నోటికి వచ్చిన తిట్లు తిట్టుకొంటూ, వీథిన బడి గోలపెడుతూ పరుగు పరుగున ఇంటికి వచ్చిరావడంతోనే తొందరగా రమ్మని రామిరెడ్డికి కబురుచేసింది. ఏదో కొంప మునిగిం దనుకొంటూ రామిరెడ్డీ, రామిరెడ్డితల్లీ, రామిరెడ్డి చెల్లెలూ పరుగెత్తుకొని వచ్చేవరకు, లక్ష్మమ్మ తల విరబోసుకుని, దక్షిణపుతట్టు వసారాలో వట్టినేలను, రోజుతూ, రొప్పుతూ "అయ్యో నా కొడకా! అయ్యో రామిరెడ్డీ! కొంప గుండం వేసుకొని పోయిందిరా, నాయనా! నా సంసారానికి నేటి కిన్ని కడగండ్లు వచ్చాయిరా తండ్రీ! అయ్యయ్యో! మేరు

పర్వతంలాంటి కుప్ప, అస్థులూ, చర్మమూ అరిగిపొయ్యే ట్లు కష్టంచేసి పండించుకొన్న కుప్ప, నా మొలగొలుకుల కుప్ప, బంగారంలాంటి కుప్ప నట్టేట కలిసిపోయిందిరా బాబూ! నేను గొంతుక్కి వురోసుకొని చావవలసిన రోజు వచ్చిందిరా కొడకా'' అని చూడవచ్చిన వాళ్ళకు అర్థం గాకుండా ఒక్కటే రోజుతూ, కంటికీ నేలకీ ఏకధారగా పెద్ద పెట్టున ఏడిచింది.

''ఏందమ్మా? అసలు సంగతేమిటో చెప్పవమ్మా! ఏం జరిగిం దేమిటి? నిన్న పగటివేళ పొలంచాయ పోయి చూచివచ్చాను. మన కుప్పలన్నీ భద్రంగానే ఉన్నవే! ఇప్పు డేం వచ్చిందీ?'' అని రామిరెడ్డి అడిగేవరకు—

''దానికి కాలం వచ్చేటప్పటికి ఎంతలో పోవాలెరా నాయనా! నిన్నరాత్రి తెల్లవార్లూ ఎంతమంది జనం మోసి నారోగాని సగం కుప్ప ఎగిరిపోయిందిరా బాబూ! వీళ్లు నాశనంగానూ! వీళ్ళ కడుపులు మండిపోనూ! వీళ్లవంశం నిర్వంశంగానూ!'' అని లక్ష్మమ్మ మళ్లా అందుకొంది.

''అయితే ఎవ రెత్తుకొంపోయినా రంటావు?'' అన్నాడు రామిరెడ్డి.

''ఎవరని న న్నడుగుతా వెందుకయ్యా! అయ్యయ్యో! ఈ మాలమాదిగకొడుకు నా ఇంటికి శనిగ్రహంపట్టినట్లు పట్టినాడురా బాబూ! తలకింద కొరివిలా నా కయ్యకింద వాడు ఊరికేనే చేరినా డనుకొన్నావా? మొన్న నేను

వాడికి కాల విడ్వలేదని వాడు న న్నప్పుడే బెదిరించి నా మీద శాబ్దీలుతీసి వెళ్లాడురా బాబూ! ఆ మాలమూదిగ కొండడుతప్ప మరొకరి పని గాదురా ఇదీ'' అని లక్ష్మమ్మ మరీ ఏడిచింది.

"అట్లాగయితే నేను విచారిస్తాగాని, నువ్వూరికే రచ్చచేయబోకు! మాలవా డెక్కడకు పోతాడు? నీముపాల మీద నీ సొత్తంతా నీయింట్లో చేరుతుంది. ఏడవబోకు లే. లేచి పళ్లుతోముకొని, ఇన్ని చద్దినీళ్లు తాగు. అయ్యయ్యో! అరచి అరచి గొంతుకు రాచుకుపోయె; ఆయాసమూ, శోషా కూడా వచ్చిందిగదమ్మా తల్లీ! లే! ఎండపడింది. లే!'' అని రామిరెడ్డి ధైర్యం చెప్పాడు.

లక్ష్మమ్మకు విడిపోయిన జుట్టు రామిరెడ్డి తల్లి ముడి వేసింది. సందటపట్టి లక్ష్మమ్మను రామిరెడ్డి పైకి లేవదీసి చీడీమీద కూర్చోపెట్టాడు. లక్ష్మమ్మ చెదిరిపోయిన పైట సర్దుకొని, జర్రున చీది నేలనేసి కొట్టింది. వొంటి నంటు కొన్న దుమ్మూ, ధూళీ రామిరెడ్డి తుడిచాడు. రామిరెడ్డి చెల్లెలు పళ్లు తోముకోను నీళ్లు పిన్నమ్మపక్కన పెట్టింది. కళ్లు తుడుచుకొని లక్ష్మమ్మ మొగం కడుక్కొంది.

6

రామిరెడ్డి దూరాలోచన గల మనిషి; కానైతే జబ్బురకం మనిషి కాదు. పినతల్లి చేసిన చేష్టలన్నీ తనలో

విమర్శించుకొన్నాడు. అతని కసలు పినతల్లితత్వం మొదటి నుంచీ తెలవనే తెలుసు. ఇంటికిపోయి పైన గుడ్డవేసుకుని చెప్పులు తొడుక్కొని, కర్ర చేత పుచ్చుకొని రామిరెడ్డి తిన్నగా కరణం రామగుండం బసవయ్యగారి యింటికి వెళ్లాడు.

బసవయ్యగారు నిఖారుసైన నియోగిబిడ్డ. తండ్రి పేరూ, తాతపేరూ మాత్రమే కాకుండా, అసలు ఆ శ్వేలవా రందరి పేరుప్రతిష్ఠలూకూడా ఏకటాకీని నిలబెట్టుతున్నా డాయన. అనాదిగా వారిది పెద్ద కరణాల కుటుంబం అని పేరుపడింది. ఆయన స్వతహాగా తెలివితేటలు గల ఘటం. గ్రామంలో బసవయ్యగారి బావుటా బాగా ఎగురుతోంది. ఆవూరి మునసబు కమ్మనాయుడు. సంతకంమాత్రం ఎట్లాగో నేర్చుకొన్నాడు. బసవయ్యగారు నుంచోమంటే నుంచో వాలి, కూర్చోమంటే కూర్చోవాలి అతను. అందువల్ల ఆ గ్రామ సివిల్, క్రిమినల్, రెవిన్యూ వగైరా అధికారాలు బసవయ్యగారే చలాయిస్తూ రెండుచేతులా గ్రామంలో నొల్లుకొని తింటున్నాడు. కాని ఎంత సంపాదించినా ఆయనకుటుంబం పెద్దది; కూతుళ్ల పెళ్లిళ్లకీ కార్యాలకూ, వాటికీ వీటికీ చాలక, కొంతవరకు లోకులకు ఋణపడ్డాడు. అచ్చం రామిరెడ్డికే ఆయన ఆరువేలు అచ్చవలసుంది. ఆ మొగమాటంకొద్దీ తనకు గ్రామంలో ఎంతపలుకుబడివున్నా,

అప్పుడప్పుడు బసవయ్య రామిరెడ్డికిమాత్రం రవంత పక్కాలు వంచుతూ వుండవలసి వచ్చింది.

రామిరెడ్డి రావడంతోనే బసవయ్య అతణ్ని ఆహ్వానించి చావడిలో ఉత్తరపుతట్టు అరుగుమీద చిరిచాపవేసి "ఏం ఇట్లా వచ్చావు, కథ" అని ప్రశ్నించాడు. "మీతోనే పనివుండి వచ్చా. నిన్నరాత్రి మా పిన్నమ్మ దక్షిణపు నట్టులోని కుప్పలో ఎవరో దొంగతనంగా పది మోపులు పన కట్టుకొనిపోయారుట. దానికోసరం ఆమె గోలెడుతోంది" అన్నాడు రామిరెడ్డి.

"పది మోపులే?"

"ఆఁ! పదంటే పది కాదనుకో. అంతకు తక్కువే కావచ్చు. ఎంతయినప్పటికీ దొంగతనం దొంగతనమే."

"కాదుమరీ! పాపం! ఆమెసొమ్ముకు కక్కుర్తిపడ్డ గాడిదకొడు కెవడయ్యా?"

"నీతో నిజం చెప్పొద్దూ: ఎత్తుకొని పోతూవుండగా ఎవరూ కళ్ళారా చూడలేదు. మా పిన్నమ్మకేమో మాల కొండడిమీద అనుమానం."

"అబ్బే! వాడట్లాంటి పనికి పోయేవాడు కాదయ్యా, పాపం! ఎందుకు మనంమాత్రం ఒకరిమీద పాపపుమాటలు అనుకోవాలి?"

"అవును మరి. వాడి సంగతి నాకూ తెలుసు. అయితే ఆమెమాత్రం వాడే చేశాడు ఈపని అని ఘంటా పథంగా చెప్తాతోంది. ఆమెమతం మార్చడానికి బ్రహ్మ దేవుడి తరంగాదు."

"అయితే ఇప్పుడేం చేద్దామని నీ ఆలోచన ?"

"చేయడానికేముంది ! కొండణ్ని పిలిపించి ఆమె కుప్పలో పోయినకట్టలు ఆమె కిప్పించివెయ్యి."

"అంతటితో ఆమె తృప్తిపడుతుందా?"

"అదీ సందేహమే. తీరా పదికట్టలు వాడిచేత ఇప్పించినా, చోరీచేసినందుకు వాడికి జుల్మానా విధించి అది కూడా తనకే ఇప్పించవలసిందని ప్రాణాలు తీస్తుంది. ఆమెతో నక్కచావు వచ్చిపడిందయ్యా నాకు. ప్రాణాలు కొరికేస్తుంది. పాడుముండ !"

"ఎట్లాగా నీ రొట్టె విరిగి నేతిలో పడిందిలే. అసలామె సంసారాని కెక్కపెట్టి వున్నావు. మొత్తానికి నీది ధన జాతకమే."

"ఏమో ! ఆ ముండ అంతరించే దెప్పటికో, మన పాచిక పారే దెప్పటికో ! మరి ముందు దీనివిషయం పరి ష్కారం చేయాలె. ఈపని నీ చేతిలో వుంది."

"మరీ ఇంత అన్యాయంలోకి దిగుతున్నా వేమిటయ్యా, రామిరెడ్డీ ! ఎత్తుకొనిపోతూవుండగా ప్రత్యక్షంగా చూచినట్టు

సాక్ష్యమేనా వుంటే ఏదోవిధంగా యేడవ్వచ్చు. ఎవడ్నో వీధిన పొయ్యేవాణ్ని పిలిచి, నువ్వు లక్ష్మమ్మకుప్పలో చోరీ చేశావని ఎట్లాగ నిరూపించడం! నువ్వే చెప్పు."

"సరేలే! ఈ ధర్మప్రశ్నాలన్నీ ఏకరువుపెట్టడాని కిప్పు డేమీ సందులేదు. నాకు తెలుసు. అసలు చోరీ జరిగిందో లేదోకూడా నాకూ అపనమ్మకమే. ఇంటికి వచ్చి మా పిన్నమ్మని చూడకపోతివి. పొద్దుటినుంచీ ఆమె చేసే అఘాయిత్యం చూస్తే నువ్వేమనుకొందువో! ఈ విషయంలో మట్టుకు నువ్వు పూర్తిగా నామాట దక్కించాలె. నీకు తప్పదనుకో. నా మెడకు గండ కత్తెర చుట్టుకొంటే, నీకు చుట్టుకొన్నట్టు కాదూ, బసవయ్యగారూ?"

"అయితే భోజనంచేసుకొని, మధ్యాహ్నం, వాణ్ని పిలిపించి విచారించి ఏదో రకంగా తీర్మానంచేద్దాంలే. పెద్ద మనిషివి. నువ్వే స్వయంగా ఇంత నొక్కి చెప్తుతుంటే ఇక తప్పుతుందా?"

"సరే" అంటూ రామిరెడ్డి లేచి ఇంటికి వెళ్లాడు. పదకొండు గంట లయ్యేసరికి బసవయ్యపంతులుకూడా స్నానంచేసి, ఆహ్నికం పూర్తిచేసుకొని, భోజనంచేసి, మధ్యాహ్నం మూడుగంటలకు కొండడికోసం ఇంటికి కబురుచేశాడు. బర్రెగొడ్డొకటి మేతా నీళ్లూ మేయక, పొద్దుగూకులూ అరుస్తూ పశువులమీదికి ఎగబడుతూవుంటే, దున్నపోతును దాటించడానికి దాన్ని కొండడు పక్కవూరికి తోలుకు

పోయాడని ఇంటికాడ చెప్పేవరకు పోయినమనిషి తిరిగివచ్చి ఆ సంగతులే పంతులుతో చెప్పాడు. తాను చెప్పినపని ఏమి చేశాడో కనుక్కురమ్మని రామిరెడ్డి అప్పుడే కబురుచేశాడు. ఇక ఆలస్యం చేయడానికి వీలుండేటట్టు లేదని రామిరెడ్డిని పిలిపించుకొని, అతన్నీ, ఇద్దరు వెట్టివాళ్ళనూకూడా తీసుకొని బసవయ్యపంతులు ఎకాయెకీని మాలవాడలో కొండడిఇంటికి పోయినాడు. విచారిస్తే కొండడు లేడని తెలిసింది.

కొండడిది ఒకదూలం చప్పరం. మామూలు చుట్టు గుడిసెకంటె రవంత పెద్దది. లోపల కొండడి తల్లితప్ప ఇతరు లెవ్వరూ లేరు. కొండడి భార్య కూలికిపోయి ఇంటికి రాలే దింకా. దాని చంటిబిడ్డ- పదినెల్లకూన- గుడిసెలో కింది గోతంపట్టామీద పండుకొని దొర్లుతూవుంది. ఈ పది రోజులుగా తిరిగి తిరిగి ఏరుకొని తెచ్చుకొన్న పరిగలన్నీ కలిసి ఒకటిరెండు చిన్నకట్ట లయ్యేవరకు, కొండడితల్లి ఆ రెంటినీ ఒక గుడిసెలో ఒకతట్టుగా వేసి, ఆ రాత్రి కూటికి గింజలు లేనందున, సందెడుకర్రలు ఆ కట్టల్లోనివి తీసి గుడిసెవాకిట ఎండబెట్టి, ఎండిన కర్రలు కొద్దికొద్దిగా తీసి కింద ఈతాకు చాపమీద వరివెన్నులు కుడికాలికింద వేసుకొని నలుపు తోంది. గింజలన్నీ రాలినతర్వాత గడ్డినిమాత్రం ఒక పక్కగా పెట్టుతోంది.

బసవయ్యపంతులూ, రామిరెడ్డీ, సిబ్బందీ వచ్చేవరకు దానికి గాభరాపుట్టింది. "ఇదేందబ్బా! ఎన్నడూరాని

అయ్యవారుకూడా మాలవాండ్ల గుడిసెకాడికి ఎండలోపడి వచ్చాడే" అని దానికి అర్థంకాకుండా వుంది.

"వెంకీ! ఆఖరుకు నీకొడుక్కి ఇల్లాంటి దొంగబుద్ధులు కూడా పట్టుబడ్డాయటే!" అన్నాడు బసవయ్య.

"ఏంది మారాజా! ఏం చేశాడయ్యా నా కొడుకు?"

"ఏం చేశాడా! నిన్నరాత్రి లక్ష్మమ్మకుప్పలో వన పెరికి చోరీగా తెచ్చి ఇంట్లో వేసుకొన్నాడటగా! ఇదిగో రామిరెడ్డికూడా వచ్చాడు."

"ఏ లక్ష్మమ్మ సామీ! - రామరామ! మే మట్లాంటి పాపాలకు పొయ్యేవాండ్లము కాదు సామీ! నా కొడుకు ధర్మరాజు సామీ."

"ఛీ! నోరుముయ్యి. ఊళ్ళోవాళ్ళసొమ్ము దోపిడీచేసి, ఇంట్లో వేసుకొని కమ్మంగా తిందామనుకొన్నావా? నీ సంగతి నే నెరగనూ? అసలు నువ్వే చెప్పిపంపించి ఉంటావు కొండణ్ణి, దోపిడీ చేయమని. జైలుకి పంపిస్తా చూడు."

"ఏందయ్యా సామీ! ఈ గొడవ ఈ రోజు? నా కొడుకు నిన్న పగటేళనంగా బర్రెను తోలుకొనిపోయాడు నాయనా! రాత్రి వాడింటికి రాలేదు. ఆ పాపం మాకు తెలియదు సామీ! ఉంటే తింటాం, లేకుంటే పస్తు పండు కొంటాంకాని, దొంగకూళ్లు మాకు పనిలేదయ్యా! నీకు దణ్ణంపెట్టి చెప్పుతా!" అని వెంకి అనేవరకు వెట్టివాళ్ళ

నిద్దరిసీ. పిలిచి "ఒరే, లోపలికిపోయి సోదావేసి చూడండిరా; ఇంట్లో పనకట్టలుంటే బయట వేయండి" అని బసవయ్య చెప్పాడు. వెట్టివాళ్ళిద్దరూ మాలవాళ్ళే. బసవయ్య ఈ మాట అనేవరకు, ఇద్దరిలో ఒకడు కాలు ముడుచుకోను పోయినట్టుగా పోయి ముఖం తప్పించాడు. రెండోవాడు సందేహిస్తూ సందేహిస్తూ, ముఖం కిందికి వంచుకొని, చేతిలో కఱ్ఱ కింద టక్కు-టక్కున కొట్టుతూ, అడుగులో అడుగు వేసుకొంటూ ముందరికి పోతున్నాడు. అది చూచి బసవయ్య పంతులు, "నీకేమైనా సాయ్యమా ఏందిరా? గుడిసెలో సోదావేయమంటే పెళ్లినడకలు నడుస్తావేందిరా? మెడలు విరగదన్నుతా, తొందరగా వెళ్లు" అని వెట్టివాణ్ణి అదలించాడు.

వెట్టివాడు గుడిసెలో దూరాడు.

"ఇదేందిపంతులూ ఈ అన్యాయం! పిల్లోడూ, పిల్లా కూడా ఇంటికాడ లేకుండాచూచి నా గుడిసెకు నిప్పు పెట్టుతుండా వేమయ్యా" అని వెంకి గొల్లుమన్నది.

మాలవాడలోని మాల లందరూ కూలికి పోయినందున, ఎవరో అక్కడక్కడ ముసిలీ ముతకా, పిల్లా జెల్లా తప్ప ఇతరు లెవ్వరూ పెద్దతలకాయలు కనపడడం లేదు. వెంకి గుడిసెకాడ జరిగే గలభాకు ఆ వున్నవాళ్ళే - పిల్లా పీచూ, పదిమందీ పోగయారు. వెట్టివాడితోకూడా వెంకి గుడిసెలో దూరింది. వాడి కాళ్లావేళ్లా చుట్టుకొంది, లోపలికి

పోయిన పెట్టివాడు అయిదు నిముషాలవరకూ బయటకు రాలేదు. వెంకి గోలపెట్టుతోంది. దాని అవస్థ చూచే వరకు వాడికి కళ్ళవెంబడి నీళ్లు గిర్రున తిరిగినవి. సోదా వేయడానికి కళ్ళచూపు ఆనలేదు వాడికి.

"లోపలదూరి ఎంతసేపటికీ బయటికి రావెందు వల్లరా? నీ కేమైనా మూసించిందా ఏమిటి? లేక ఈ దొంగ సొత్తులో నీ కేదైనా భాగం వుందా? బయటికి రావేమి?" అని బసవయ్యపంతులు బయటనుండి అరుస్తున్నాడు. పెట్టి వాడు బయటికి రాలేదు. బసవయ్యకు వొళ్లు భగ్గుమనింది. పెట్టివాడు మొగమాటంవల్లనో, కులాభిమానంవల్లనో సమ యానికి జంకుతున్నాడని, తానిక చెయ్యిచేసుకొంటేనేగాని వీల్లే దనుకొని బసవయ్య దుడుంగున గుడిసెలోకి దూరాడు. వెంకి పరిగ వేరి తెచ్చి పోగుపెట్టిన రెండు కట్టలూ చూశాడు.

"ఈ కట్ట లెక్కడివే వెంకీ?" అని అడిగాడు బస వయ్య.

"వరికోయ్యకాల్లో పరిగ వేరి తెచ్చుకొన్నవి, సామీ! ముసిలిముండని. నడుము పడిపొయ్యేటట్టు ఒక్కొక్క కర్రే యేరి తెచ్చుకొన్నా; ఇది దొంగసొత్తు కాదు మారాజా! నీకు దణ్ణం పెట్టుతా" అన్నది.

"తప్పుడుమాటలు కూస్తావు" అంటూ ఆయనే రెండు కట్టల్నీ బరబర బయటికి లాక్కొనివచ్చాడు. వెంకి నోరూ శాత్రీ లబలబ కొట్టుకొంటూ బసవయ్యకు అడ్డుతగిలేవరకు,

మాలముండ తనను తాకుతుందేమో, ప్రాయశ్చిత్తం చేసుకోవాలెనని భయంతో, బసవయ్య తన చేతికర్ర రెండు చేతులతోనూ ఆచివరా, ఈచివరా పట్టుకొని వెంకిమెడ మీద బెట్టి ఒక్క నెట్టు నెట్టాడు. 'చచ్చాను దేవుడా!' అని వెంకి నాలుగుగజాల దూరంలో పడిపోయింది.

బయటికి లాక్కొనివచ్చిన రెండు కట్టలూ బసవయ్య చేతనే తన ఇంటికి మోయించేవాడు రామిరెడ్డి. కాని బ్రాహ్మణ్ణి కష్టపెట్టగూడ దనుకొని, తన జీతగాళ్ళలో ఒకణ్ణి పిలిపించి రెండు కట్టలూ లక్ష్మమ్మయింటికి చేర్పించాడు.

కిందపడిన వెంకి కిందనే పొర్లుతూవుండగా, తలపెట్టిన కార్యం జయప్రదంగా కొనసాగినందుకు సంతోషపడుతూ, బసవయ్య జారిపోయిన జుట్టు ముడివేసుకొని, కర్ర చేతబుచ్చుకొని, చేతులు ఊగిసలాడించుకొంటూ, రామిరెడ్డితోకూడా ఇంటికి వెళ్లాడు. వెళ్లి బావిదగ్గర ముఖాన్న ఉండిన గంధం పట్టెలూ, అక్షతలబొట్టూ పొయ్యేటట్టు పదిబిందెలు నెత్తికి తోడిపోసుకొని స్నానంచేసి, చేతికర్రకూడా కడిగేసి, ఇంట్లోకి పోయి పట్టుగుడ్డ కట్టుకొని, విభూతి ధరించి మైలబడ్డ జందెం తీసివేసి కొత్తజందెం వేసుకొని నూటఎనిమిదిసార్లు గాయత్రి జపించాడు; తరువాత లేచి చలవమడతలు కట్టుకొని మంచి తీర్థం తీసుకొని వీధిలోకి పోయాడు. ఇంతలోనే లక్ష్మమ్మ పిలిపించేవరకు ఆమెయింటికి పోయి వీధిఅరుగుమీద కూర్చొని అతనూ, రామిరెడ్డీ, లక్ష్మమ్మా ఈముచ్చటే ఏమిటో

మాట్లాడుకొంటున్నారు. రెండు వరికట్టలూ ఇంటికి చేరినప్పటికీ పోయినసొత్తు పూర్తిగా రాలేదని లక్ష్మమ్మ సణుగుతూనేవుంది, చెవులో పోటులాగ. "బయటకు పోయిన మొగాడు, కొండడు ఇంటికి వచ్చినతర్వాత కొరవకూడా ఏదో విధంగా భర్తీ చేసిపెట్టుతాం లేవమ్మా. నీ సొత్తు గడ్డిపరకంతకూడా ఎక్కడికీ పోదు." అని బసవయ్య ధైర్యం చెప్పి లక్ష్మమ్మను ఓదారుస్తున్నాడు. "ఏమో నాయనా! నా ప్రాణం హరీఅనేవరకూ ఏ కడగండ్లూ లేకుండా నా తను విట్లా తెల్లవారిపోతే, నా కంతే చాలు. లోకుల సొమ్ము నాకు ఆవగింజంతకూడా అక్కరలేదు. ధర్మాత్మురాలు లక్ష్మమ్మ అని లోకం మోగిపోతున్న రోజుల్లో, ఈనాటికీ మాలముండాకొడుకు నన్ను నలుగురిలోకీ ఈడ్చాడు, వీణ్ణి పోలేరమ్మ బుగ్గిచేసుకుపోనూ'' అంటూ సింహద్వారానికి పొదుగిట ఆనుకుని, కంట తడిపెట్టుకొని, పైటకొంగుతో తుడుచుకొంది లక్ష్మమ్మ.

7

కొండడు పడమట బారెడు పొద్దుందనంగా అసురుసురై బర్రెను తోలుకొని, పొద్దుటినుంచీ కూడులేక ఇంటి కొచ్చే వరకు, ఇల్లంతా బీభత్సంగా వుంది. వెంకి ఇంటిముంగి దుమ్ములో పొరలాడుతూవుంది. కొండడిభార్య ఇంకా ఇంటికి రాలేదు. జరిగిన విషయం అంతా కొండడు తెలుసు

కొన్నాడు. వాడిమనస్సు చీకాకయింది. కథ పెరుగుతున్నందుకు వాడు వగచాడు. అధైర్యపడ్డాడు. కాని ఇంతలో సంబాళించుకొని 'వెధవ పరిగకర్రలు నాలుగూ తీసుకొనిపోతే పోయారు, ఇంతమాత్రానికే చెడేది లేదు లే' అని వాటివిషయమై దిగులుపడలేదు కాని, తాను దొంగతనం చేసినట్టు నలుగురిలోనూ అపకీర్తిపాలు కావలసివచ్చిందే అనిమాత్రం దుఃఖించాడు. ధైర్యం తెచ్చుకొన్నాడు మళ్లాకి తల్లికి ధైర్యంచెప్పి, లేవదీసి ఓదార్చాడు. మరికొంతసేపటికి, భార్య వచ్చింది. ముగ్గురూ కాస్సేపు కళ్ళనీళ్ళు పెట్టుకొన్నారు. "ఇక ఊరుకోండి. ఇంతటితో మనం అదృష్టవంతులమే" అని కొండడు వాళ్ళని ఊరడించి, లేచి నీళ్లు పోసుకొందామని, కడవదగ్గిరకు పొయ్యేవరకు—కరణమూ, రామిరెడ్డీ పిలుచుకొని రమ్మన్నారని కొండడి తావుకు ఒకమనిషి వచ్చి పిలిచాడు. నీళ్లు పోసుకొని కొండడు లక్ష్మమ్మఇంటికి పోయాడు, మళ్లా ఏం తెచ్చిపెట్టబోతున్నారో అని భయపడుతూ. బసవయ్యా, రామిరెడ్డీ, లక్ష్మమ్మా కలిసి కొండణ్ణి పదిబూతులు తిట్టి, పోలీసుకు రిపోర్టు చేస్తామని బెదిరించి, కొరతపడ్డ వరికట్టల ఖరీదుకిందా, దొంగతనం చేసినందుకు అపరాధంకిందా వాడికి పదిహేను రూపాయలు జుల్మానా విధించి, ఆపైకం అప్పుడే రొక్కరూపంగా కట్టినాసరే, లేకుంటే లక్ష్మమ్మపేర రూపాయికి నెలకు అణా వడ్డీవంతున అప్పుపత్రం వ్రాసి యిచ్చినా సరే,

ఏదో విధంగా తీర్మానం చేయాలని కష్టిచేశారు. వారు చేసిన పంచాయితీకి కొండడికి కడుపు దహించుకొనిపోయింది.

"నన్ను అడ్డంగా పండబెట్టి ముక్కలు ముక్కలుగా నరికినా సరే నేను మాత్రం ఒక దమ్మిడీకూడా అచ్చుకో లేను" అన్నాడు వాడు. అట్లా అనేవరకు,

"నీ మదం అణుస్తా నుండరా! ఊళ్లోవాళ్ళ సొత్తు దొంగతనంచేసి, తేరగా ఇంట్లో వేసుకొని తినడమను కొన్నావా" అని బసవయ్య గ్రుడ్లు వురిమి, లక్ష్మమ్మ సేద్య గాళ్ళలో ఒక గవండ్లవాణ్ణీ, ఒక గొల్లవాణ్ణీ పిలిచి "మీరు పోయి కొండడి ఇంటికాడ బఱ్ఱెగొడ్డును కొట్టుకుని రాండి. వీడేమో వాళ్ళు తెలియకుండా మాట్లాడుతున్నాడు," అని ఉత్తర్వుచేసేవరకు, ఇద్దరు సేద్యగాళ్ళూ ఆ క్షణంలోనే పోయి, కొండడు లక్ష్మమ్మకాడ వుండంగనే బఱ్ఱెను తోలు కొనివచ్చి, లక్ష్మమ్మపశువులదొడ్లో కట్టివేశారు.

"ఏం చేసినా చెల్లుబడి అవుతుందిగదా అని మీ రందరూ కలిసి చేస్తున్నారు ఈ పనులన్నీ. ఇంతకంటె మీరు నన్ను చెడగొట్టే దేముంది? అన్ని పాపపుణ్యాలూ ఆ భగవంతుడే కనిపెడ్తాడు లెండి" అని లోపల కుతకుత లాడే హృదయాన్ని తన నిస్సహాయస్థితివల్ల జనించిన వేదాంతంతో తృప్తిపెట్టుకొంటూ కొండడు ఇంటికి వెళ్ళి పోయాడు. ఇంటిదగ్గర తల్లీ భార్యా గోలు గోలుమని ఏడుస్తున్నారు. పొద్దు గుంకి ఇంటికి చేరిన మాల అమ్మ

లక్కలుకూడా పోగయి దవడలు నొక్కుకుంటూ నిలబడ్డారు. కొండడు తల్లినీ, భార్యనూ కూకలేసి ఏడుపు మానిపించి ఆ రాత్రి గంజితాగి పండుకున్నాడు.

తెల్లవారింది. కొండడు రెండు కట్టల వరికర్రలూ పోయినందుకు దుఃఖపడలేదు గాని, ఎట్లాలేదన్నా ముప్ఫయి రూపాయలు కిమ్మతుచేసే నిక్షేపంవంటి బర్రె పోయినందుకు మాత్రం కొంత విలపించాడు. వాకిట బర్రె లేక ఇల్లంతా భావురుమన్నది. ఎట్లాగైనా పైవారికి తెలుపుకోని, పోయిన బర్రెనుమాత్రం తిరిగి తెచ్చుకోందా మనుకోని మహా దొర్లాడి నాడు. కాని భత్యఖర్చుకైనా చేతిలో దమ్మిడీ లేకపోయె! ఇక వ్యవహారం ఎట్లా జరపగలడు? అదిగాక బసవయ్యా రాక్షసుడు; రామిరెడ్డీ, లక్ష్మమ్మా బలవంతులు. తాను పోయి, బర్రెను తీసుకుపోయారని ఏ పోలీసువారితోనైనా చెప్పుకుంటే, బసవయ్యా, రామిరెడ్డీ కలిసి, అసలు తన మీదికి తెచ్చిపెట్టిన దొంగతనం నేరాన్ని ఏ తప్పుడు సాక్ష్యమో సృష్టించి, పెంచి పెద్దదిచేసి తుదకు తన్ను ఏ జైలులోనైనా పెట్టిస్తారేమోనని భయపడ్డాడు కొండడు, ఎప్పుడూ ఇట్లాంటి లట్టాలు పడ్డవాడు కాదు కాబట్టి. వాడికి ముందు వ్యవహారం నడపడానికి ధైర్యంచాలలేదు. తాను దొంగతనం చేసినట్టు వచ్చిన అపనిందకే సగం చచ్చి తిరుగు తున్నాడు. 'దాని తాడు తెగిరి, పోతేపోయింది బర్రె!

నే నీతంటాలు పడలేనని నిశ్చయించుకొని ఫూరుకున్నాడు కొండడు.

ఇంతలోనే తన గ్రామ జమాబందీ- తాలూకా కచ్చేరికాడ డిప్టీకలెక్టరుగారు ఇక నాలుగు రోజుల్లో జరుపుతారని తెలిసింది. రైతులు తమ కష్టసుఖాలను డిప్టీకలెక్టరుదొరతో చెప్పుకోవడానికై తలా ఒక అర్జీ వ్రాసుకొని జమాబందీ రోజున దొరదగ్గరకు పోతున్నారు. కొండడు తన కయ్యకి కాలవకోసరం పెట్టుకొన్న అర్జీల మీద ఇంకా ఉత్తరువులేమిన్నీ రాలేదు. జమాబందీలో దొరగారితో కాలవ సంగతి మొరపెట్టుకొని చెప్పుకొందామని, కొండడుకూడా ఒక అర్జీ వ్రాయించుకొని తాలూకా కచ్చేరికి పోయినాడు. దొరగారికి దణ్ణంపెట్టి తనకు కాలవ యిప్పించవలసిందని కోరగా డిప్టీకలెక్టరు పక్కనున్న తహసీలుదారువైపు చూశాడు. "గ్రామాల్లో పార్టీలు పెంచుకొని, తగవులాడుకొని, ప్రతీవాళ్ళూ కాలవలు కావాలని కోరుతున్నారు సార్! ఈ అర్జీదారుకు అరెకరా భూమి కంటే జాస్తిలేదు. వీడికికూడా ఒక కాలవ కావలెనంటే ఎట్లా వస్తుంది? ఒకరికి గనుక ఇచ్చినామంటే, ఇక ప్రతీ రైతూ తన ప్రతికయ్యకూ కాలవ ఇప్పించమంటాడు. ఇది సాధ్యం అయ్యేపనిగాదు సార్!" అని తహసీలుదారు జవాబు చెప్పాడు.

"అవునవును, మీరు చెప్పింది నిజమే"నంటూ డిప్టీ కలెక్టరు కొండడివైపు తిరిగి, "నీకు ప్రత్యేకంగా కాలవ యివ్వడానికి వీల్లేదు. నీ అర్జీ తోసివేశాం" అని ఉత్తరువు చేశాడు.

"అయ్యా! నేను బీదవాణ్ణండి; నా కయ్యకు నీళ్లు పారించుకునే ఆధారం లేదండి" అన్నాడు కొండడు.

"గ్రామంలో వెయ్యి, రెండువేల ఎకరాలకు నీళ్ళు పారుదల అవుతూవుంటే నీ అరెకరా కయ్యకూ నీళ్లురావడం లేదంటే ఎవరైనా నమ్ముతారా?" అన్నాడు డిప్టీకలెక్టరు.

"లేదు సామీ! లక్ష్మమ్మగారూ, కరణం బసవయ్య గారూ కలిసి నన్ను అన్యాయంచేస్తున్నారు సామీ! నా మీద చోరీనేరం మోపి నా బర్రెగొడ్డును తోలుకుని పోయారు సామీ! తమరు కటాక్షించకుంటే నా కయ్యను బీడెట్టుకుని పోవలసిందే సామీ!" అని కొండడు గోల చేశాడు.

"ఒరే! ఇది కచ్చేరీగాని, మీ మాలవాడ కాదు, తెలుసునా? నీ నడవడిక మంచిదయితే గ్రామంలో ఆసాములు నీరు రానియ్యకుండా ఎందుకు చేస్తారు? అరెకరా కయ్యగలవాడివి నువ్వు లక్షాధికారులతో తగవుపెట్టుకో వచ్చురా?" అన్నాడు డిప్టీకలెక్టరు.

"వీడు గజదొంగ సార్! వీణ్ణి కె. డి. రిజిష్టరులో చేర్చడానికి పోలీసు సబిన్స్పెక్టరుగారు రాసుకొనిపోయారు

షార్ !'' అని అక్కడనే నిలబడివున్న కరణం బసవయ్య గారు ఆ కోరవ పూరించాడు.

''గొప్పవాళ్లతో ఎన్నడూ తగవు పెట్టుకోకూడదురా! పో! పో! ఆలక్ష్మమ్మకాళ్లా కడుపూ పట్టుకుని పలుగురితోపాటు నువ్వుకూడా నీళ్లు పారించుకో. పో! ఆమెతో తగవులు పెట్టుకోకు'' అన్నాడు డిప్టీకలెక్టరుదొర.

''అయ్యా! నామీద అబద్ధపు కేసు పెట్టి ఈకరణం బసవయ్యగారు అన్యాయంచేస్తున్నాడండీ'' అన్నాడు కొండడు. ''జమాబందీలో అవన్నీ విచారించడానికి మాకు వీల్లేదు. నీ కేదైనా అన్యాయం జరిగితే సాక్ష్యం తెచ్చుకొని మేజిస్ట్రేటులోనో, సివిల్ లోనో దావా పెట్టుకో. మే మేమీ చెయ్యడానికి వీల్లే''దని దొర ఇంకో అర్జీదారును పిలిచాడు. నెత్తిన గుడ్డవేసుకొని కొండడు ఇంటికి పోయాడు.

8

జమాబందీ అయిన మర్నాడే తాలూకాలో జరిగిన సంగతంతా లక్ష్మమ్మకు తెలిసిపోయింది; మాలవాడికి బాగా జరిగిందని చంకలు తట్టుకుంది. వ్యవహారం తమకు అనుకూలమై, కాలవ ఇవ్వడానికి వీల్లేదని దొర తీర్మానంచేశాడు కాబట్టి, అనుకొన్నప్రకారం ఫయిసలు చేయించవలసిందని రెవిన్యూ ఇనస్పెక్టరు లక్ష్మమ్మకాడికి కబురుచేశాడు. ఇప్పుడు చేతిలో దమ్మిడీ లేదని జవాబుచెబుతూ, కొండడికి పట్టా

కిచ్చిన కయ్యి మార్పించి తనపేర పట్టా తెప్పించినట్టయితే దానికీ, దీనికీకూడా కలిపి అనుకొన్నది ఇస్తానుగాని ఇప్పు డేమీ ఇవ్వడానికి వీలులేదని జవానుతో చెప్పి పంపింది లక్ష్మమ్మ. ఇంతలోనే కొండడు వచ్చి ఇనస్పెక్టరుకు దణ్ణం పెట్టి —

"సామీ! నాకు కాలవ తెప్పిస్తానంటిరి. ఆఖరుకు డిస్ట్రిక్టలెక్టరుదొర ఒప్పుకోకపోయె! నా అయిదు రూపా యలూ నాకు పారెయ్యండి" అని అడిగాడు.

"ఇదేమీ వంకాయలబేరం కాదు; కోరవ అయిదు రూపాయలూ నీవు అప్పుడే ఇచ్చివుంటే, నీ కీపాటికి కాలవ వచ్చేవుండును. స్వల్పంలో అజ్ఞాయించినందుకు వ్యవహారం ఇట్లా అయింది. చేతికి వచ్చిన పైకాన్ని వాపసుయిచ్చే ఆచారం మనదగ్గర లేదు, పో" అన్నాడు ఇనస్పెక్టరు పంతులు. ఉసూరుమంటూ కొండడు వెళ్లిపోయాడు.

కొండడికి చెడ్డరోజులు వచ్చినవి. లక్ష్మమ్మకు తన మీద ఇంత పగ ఎందుకో వాడికి అర్థంగాలేదు. ఆ మెకు తోడు ఇప్పుడు బసవయ్యగారుకూడ పగవాడయినాడు. కాలం కర్మంకూడా ఒనగూడిన ట్లయింది వాడికి. ఎవరితో పోయి చెప్పుకోవడానికీ దిక్కుతోచలేదు. కయ్యకోసం తెచ్చిన అప్పు పెరిగిపోతోంది. లక్ష్మమ్మతో వ్యవహారం ముదిరిపోయింది. బసవయ్యపగ తాచుపగే; ఎప్పుడేంచేస్తా

డో అని దిగులు. వెనుకటి గుండెనిబ్బరం చెడింది. ధైర్యం పలచబడుతోంది కొండడికి.

ఇంట్లో కూటికి గింజలు లేక, ఆమరునాడు చీకటితోనే తన కుప్ప తొక్కించాలని ఆరోజు తనూ, తనభార్యా యిద్దరూ పొలంపోయి కళ్లం బాగుచేసి వచ్చారు. మాల వాడలోనే పది పశువులని సంపాదించుకొని తెల్లవారుజామున పోయి కుప్ప పడగొట్టా లనుకుని ఇద్దరు కూలివాళ్లను మాట్లాడుకొన్నాడు. నెల పొడవంగనే లేచిపోదా మనుకొని పెందలకడనే నడుం వాల్చాడు కొండడు.

జమాబందీలో కొండడు డిప్టీకలెక్టరుదొరతో చెప్పిన నేరాలకు బసవయ్య ఉగ్రుడై ఉన్నాడు. "దమ్మిడీకి కొరగాని పత్కి పబ్లీకులో వచ్చి బ్రాహ్మణ్ణి- నామీద దొరదగ్గిర తంటాలు చెప్తాడా? హుం! నేను నియోగిబిడ్డను. వీడికి నా మజా ఇంకా తెలియదు. ఇంతవరకూ వచ్చింతర్వాత వెనక్కి తిరిగితే పంతులు ఆఖరికి మాలవాడిచేతిలో చిక్కు కొన్నా డంటారు నలుగురూనూ. ఇక గ్రామంలో వాడైనా కాపురం ఉండాలె, నేనైనా ఉండాలె. వీడి అంతు పట్టి చూస్తా" అని బసవయ్యపంతులు పరవళ్లుతొక్కుతున్నాడు. కొండణ్ణి పిలిపించి సమక్షంలో వాణ్ణి నాలుగు బూతులూ తిట్టి పంపడం అంటే ఆయనకు తృప్తి కాలేదు. శాశ్వతంగా

నిలిచేటట్టు వాడికి తగిన వాత వేయాలని తీర్మానం చేసుకొన్నాడాయన. తాను వేసుకొన్న ప్లానుకు ఇక కొండడితో మాట్లాడకపోవడమే మంచి దనుకొన్నాడు. తన హృదయ గోళంలో ప్రజ్వలించే క్రోధాగ్ని ప్రత్యక్షంగా బయలుపడి శత్రునాశనం చేయవలసిందేగాని దాన్ని బయటపెట్టకూడ దనుకొన్నాడు బసవయ్యపంతులు.

సాయంత్రమయింది. బీదలను హింసించే దుర్మార్గుల చర్యలను చూడలేకేమో సహస్రకరుడు ప్రాపంచికదృక్పథా న్నుండి చాటుకు పోయాడు. ఆ అసురసంధ్యవేళ బసవయ్యా రామిరెడ్డిని పిలుచుకొని లక్ష్మమ్మఇంటికి పోయాడు. బస వయ్యకూ లోకానికీకూడా అంధకారం అలుముకొంది.

"పంతులూ! ఆ కయ్య మనకు దఖలుపడేటట్టు చేస్తా. నీ ధర్మాన కాలవ పోనేపోయింది! మాలవాణ్ణి మటుమాయం చేసి కయ్యలో కయ్య కలుపుకొనేదాకా నాకు నిద్ర పట్టదు. పంతులూ!- ఇదిగో, ఈపని నీ చేతిలోనే వుంది" అని లక్ష్మమ్మ అనేవరకు, "తొందరపడకు. వాడికి అంత్యకాలం సమీపించిందిలే; ఇప్పుడు నేను వచ్చింది అసలు ఆ పని కొరకే" అంటూ పంతులూ, రామిరెడ్డీ, లక్ష్మమ్మా మిద్దె మీదికి పోయి, ఒక అరగంటసేపు ఏమేమిటో గుసగుసలాడు కొన్నారు. సరేనంటే సరేననుకొని అందరూ మిద్దెదిగి కిందికి

వచ్చారు. ఎవరిదారిన వాళ్లు వెళ్లారు. బసవయ్య ఇంటికి పోయి ఉడుకునీళ్ళు పోసుకొని సాయంసంధ్య వార్చుకొని భోజనంచేసి పండుకొన్నాడు.

కొండడిఇంట్లో కొండడు నిద్రపోతున్నాడు. బసవయ్య ఇంట్లో బసవయ్య నిద్రపోతున్నాడు. జగత్తంతా నిద్రపోతున్నది, ఒక్క లక్ష్మమ్మతప్ప. లక్ష్మమ్మ కాదినం ఏకాదశీపర్వదినం. నిద్రపోలేదు. జాగారంచేస్తోంది. తనతోపాటు రామిరెడ్డినికూడా మేలుకోబెట్టి అతనివల్ల భాగవతం చదివించి వింటోంది. రామిరెడ్డికి ఆత్రంగానే వుంది—పడుకొంటే బాగుండుననేమో.

నెల పొడిచి కొండణ్ణీ, వాడిభార్యనూ నిద్రలేపింది. కూలివాళ్ళను కేకేసి చద్దన్నం మూటకట్టుకొని, పశువులను తోలుకొని కొండడూ, వాడిభార్యా కుప్పకాడికి బయలుదేరారు. ఒక పావుగంటసేపటికే వాళ్లు కుప్పకు కనుచూపు మేరదూరంలోనికి వచ్చారు. చూస్తాడుగదా తేరిపారి కొండడు, పొగా మంటా కనపడింది, వాడికి తన కుప్పవున్న స్థలంలో. ఇదేమా అని వాడికి గుండె బేజారయింది. నవనాళ్లూ క్రుంగిపోయాయి. ఒళ్లు తెలియులేదిక. గుండెలు కవుకొంటూ ఒక్కటే పేరెంతీశాడు కొండడు కుప్ప కాడికి.

వచ్చాడు కొండడు. మండుతూన్న కుప్ప కెదురుగ్గా నిలబడ్డాడు. అప్పటికే కుప్ప నలువైపులా అగ్నిహోత్రుడి సందిట్లో చిక్కుకొంది. చిటపటమంటూ బ్రహ్మాండంగా మండిపోతోంది. తూర్పుగాలి అందుకొని అగ్నిహోత్రుడికి తోడయింది. ఎవరితరం ఆర్పడ మిక ? ఆకాశానికంటా ఎగసిపోయే ఆ మంటలకు కొండడివొళ్లుకూడా మంటలెక్కిపోతోంది. మొగాన నెత్తురుచుక్క లేదు. చూశాడు చూశాడు కుప్పకేసి ; నివ్వెరపోయి వెర్రిచూపులు చూశాడు. చైతన్యం స్తంభించిపోయింది. మండుతున్న కుప్పకేసీ కొయ్యబారిపోయి చూస్తూ కుప్పకూలిపోయాడు కొండడు.